

ΘΕΩΡΙΑ & ΠΡΑΞΗ
**ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟΥ
ΔΙΚΑΙΟΥ**

Συνταγματικό - Διοικητικό & Ευρωπαϊκό Δίκαιο

ΕΤΟΣ 2014 / ΤΕΥΧΟΣ 3-4

*Ευγενία Β. Πρεβεδούρου,
Αναπληρώτρια Καθηγήτρια ΑΠΘ*

*Η υπέρβαση της εύλογης
διάρκειας της δίκης ενώπιον
των δικαστηρίων της Ένωσης*

ΝΟΜΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

ΑΝΑΤΥΠΟ

nbonline.gr

ΨΗΦΙΑΚΗ ΝΟΜΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Ευγενία Β. Πρεβεδούρου
Αναπληρώτρια Καθηγήτρια ΑΠΘ

***Η υπέρβαση της εύλογης διάρκειας της δίκης
ενώπιον των δικαστηρίων της Ένωσης***

*Ανάτυπο από τη «Θεωρία & Πράξη Διοικητικού Δικαίου»
Τεύχος 3-4 / Έτος 2014*

ΝΟΜΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΑΕΒΕ

Μαυρομιχάλη 23, 106 80 Αθήνα • Τηλ.: 210 3678 800 • Fax: 210 3678 819
<http://www.nb.org> • e-mail: info@nb.org

ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ

Υπέρβαση της εύλογης διάρκειας της δίκης - Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων

Αποφάσεις στις υποθέσεις ΔΕΕ της 26ης Νοεμβρίου 2013, C-40/12 P, Gascogne Sack Deutschland GmbH, C-50/12 P, Kendrion NV και C-58/12 P, Groupe Gascogne SA κατά Επιτροπής

Το Δικαστήριο διαπιστώνει ότι, εν προκειμένω, η διάρκεια της διαδικασίας ενώπιον του Γενικού Δικαστηρίου, όσον αφορά τις επίμαχες υποθέσεις, η οποία ήταν σχεδόν 5 έτη και 9 μήνες, δεν μπορεί να δικαιολογηθεί από καμία από τις ιδιαίτερες περιστάσεις των υποθέσεων αυτών. Ειδικότερα, ούτε η περιπλοκότητα των διαφορών, ούτε η συμπεριφορά των διαδίκων, ούτε η ιδιαιτερότητα των διαδικασιών δικαιολογεί την υπερβολική τους διάρκεια. Το Δικαστήριο συμπεραίνει ότι κατά τις διαδικασίες ενώπιον του Γενικού Δικαστηρίου προσεβλήθη το δικαίωμα που απονέμει στους διαδίκους ο Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης για εκδίκαση της υποθέσεως τους εντός ευλόγου προθεσμίας. Το Δικαστήριο επισημαίνει επίσης ότι η προσβολή του δικαιώματος αυτού είναι κατάφωρη και μπορεί, συνεπώς, να στοιχειοθετήσει την ευθύνη της Ένωσης για τις ζημίες που προκλήθηκαν. Υπ' αυτές τις συνθήκες, το Δικαστήριο απορρίπτει τις αιτήσεις αναιρέσεως των τριών επιχειρήσεων στο σύνολό τους.

Παρατηρήσεις

Η υπέρβαση της εύλογης διάρκειας της δίκης ενώπιον των δικαστηρίων της Ένωσης

1. Η εύλογη διάρκεια της διαδικασίας ως στοιχείο της δίκαιης δίκης κατά το άρθρο 6 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ) αποτέλεσε αντικείμενο πλούσιας νομολογίας του ΕΔΔΑ, το οποίο διαμόρφωσε προοδευτικά όλες τις προϋποθέσεις ευθύνης του κράτους μέλους για υπερβολικά μακρά διάρκεια της ένδικης διαδικασίας¹. Το πρόβλημα αυτό απασχόλησε και τα δικαστήρια της Ένωσης, που

αντιμετωπίζουν σημαντική επιβάρυνση, με συνέπεια την καθυστέρηση στην έκδοση των αποφάσεων. Με τρεις αποφάσεις της 26ης Νοεμβρίου 2013, στις υποθέσεις C-40/12 P, Gascogne Sack Deutschland GmbH, C-50/12 P, Kendrion NV, και C-58/12 P, Groupe Gascogne SA, το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΔΕΕ) έλυσε το ζήτημα των συνεπειών της υπέρβασης της εύλογης διάρκειας της δίκης στο δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, κρίνοντας ότι «η εκ μέρους δικαιοδοτικού οργάνου της Ένωσης παράβαση της υποχρεώσεώς του, που απορρέει από το άρθρο 47, δεύτερο εδάφιο, του Χάρτη, να εκδικάζει τις υποθέσεις που άγονται ενώπιόν του εντός ευλόγου προθεσμίας πρέπει να έχει ως συνέπεια την παροχή δυνατότητας ασκήσεως αγωγής αποζημιώσεως ενώπιον του Γενικού Δικαστηρίου, δεδομένου ότι τέτοια αγωγή αποτελεί αποτελεσματικό μέσο επανορθώσεως»². Η γενική εισαγγελίας ΕΙ. Sharpston ασχολήθηκε με το θέμα της υπερβολικής καθυστέρησης και με τα πιθανά μέσα ένδικης προστασίας στην περίπτωση που αυτό έχει συμβεί, κυρίως, στα σημεία 70 έως 150 των προτάσεων που ανέπτυξε στην υπόθεση C-58/12 P, Groupe Gascogne SA. Η λύση στην οποία κατέληξε, μετά από κάποιες νομολογιακές διακυμάνσεις, το Δικαστήριο με τις τρεις ανωτέρω αποφάσεις είναι παρεμφερής προς αυτή του γαλλικού Conseil d'Etat στην απόφαση CE ass. 28 juin 2002, Magiera³. Πράγματι, στη γαλλική έννομη τάξη έχει διαμορφωθεί νομολογιακά και κατοχυρωθεί νομοθετικά η αστική ευθύνη του Δημοσίου λόγω της καθυστέρησης στην απονομή της διοικητικής δικαιοσύνης. Συγκεκριμένα, με την απόφαση Magiera, το Conseil d'Etat έκρινε ότι «εφόσον η προσβολή του δικαιώματος για έκδοση απόφασης σε εύλογη διάρκεια [το οποίο αναγνωρίζεται από τις διατάξεις των άρθρων 6 και 13 της ΕΣΔΑ] προκάλεσε ζημία [στους διαδίκους], μπορούν να λάβουν αποζημίωση για τη ζημία που προκάλεσε η πλημμελής λειτουργία της δημόσιας υπηρεσίας της Δικαιοσύνης». Τελειοποιώντας τη νομολογιακή κατασκευή του σχετικά με τη στοιχειοθέτηση της ευθύνης του Δημοσίου από τη λειτουργία της διοικητικής δικαιοσύνης για απλό σφάλμα (pour faute simple), το Conseil d'Etat επέλεξε, με την απόφαση της 19ης Οκτωβρίου 2007, M. Blin, τον μηχανισμό του μαχητού τεκμηρίου ως προς τον εντοπισμό της ηθικής βλάβης που μπορεί να αποκατασταθεί: «η

1. F. Tulkens, Le délai raisonnable et la Convention européenne des droits de l'homme, in *Le Temps, la Justice, et le Droit*, Pulim 2003, σ. 207.

2. Σκέψη 89 της απόφασης Gascogne Sack Deutschland GmbH.

3. Lebon σ. 248, concl. Lamy, AJDA 2002, σ. 596, chron. F. Donnat/D. Casas, RFDA 2002, σ. 756, concl., RFDA 2003, σ. 85, chron. J. Andriantsimbazovina. Βλ. και J.-C. Bonichot/P. Cassia/B. Poujade, Les grands arrêts du contentieux administratif, Dalloz 2014, n° 5, σ. 112.

υπερβολικά μακρά διάρκεια διαδικασίας που απορρέει από την υπέρβαση της εύλογης διάρκειας για την εκδίκαση της υπόθεσης τεκμαίρεται ότι επιφέρει, αφευατής, νηική βλάβη που υπερβαίνει τη συνήθη ψυχική ταλαιπωρία την οποία προκαλεί μια δίκη, πλην ειδικών περιστάσεων που καταδεικνύουν την έλλειψη της εν λόγω ζημίας». Επομένως, ο δικαστής δεν μπορεί να αποκλείσει την ευθύνη του Δημοσίου στην περίπτωση υπέρβασης της εύλογης διάρκειας μιας ένδικης διαδικασίας χωρίς να εξετάσει αν ειδικές περιστάσεις καταδεικνύουν, υπό τις συνθήκες της υπό κρίση υπόθεσης, την έλλειψη ζημίας⁴. Η εφαρμογή της νομολογίας *Magiera* σε υπόθεση της οποίας επελήφθησαν διαδοχικώς δικαστήρια και των δύο δικαιοδοτικών κλάδων αλλά και το *Tribunal des conflits*, έθεσε το πρόβλημα του αρμοδίου δικαστηρίου για την εκτίμηση της διάρκειας του συνόλου της ένδικης διαδικασίας: με την απόφαση της 30ής Ιουνίου 2008, *Eroux Bernardet*, το *Tribunal des conflits* έκρινε ότι ο αρμόδιος δικαστής για να εκτιμήσει τη διάρκεια εκδίκασης υπόθεσης η οποία διεξήχθη ταυτόχρονα ενώπιον του πολιτικού δικαστή, του διοικητικού δικαστή και του *Tribunal des conflits*, επειδή καθυστέρησε ο εντοπισμός του αρμοδίου για την εκδίκαση της διαφοράς δικαστή, είναι ο αρμόδιος επί της ουσίας δικαστής, εν προκειμένω ο πολιτικός⁵. Τέλος, η απόφαση CE 25 janvier 2006, *SARL Potchou et autres*, αναγνωρίζει τη δυνατότητα αποζημίωσης λόγω υπερβολικής διάρκειας εκδίκασης υποθέσεων που ακόμη εκκρεμούν⁶.

2. Στην ελληνική έννομη τάξη⁷, η αντιμετώπιση της καθυστέρησης στην απονομή της διοικητικής δικαιοσύνης κατέστη επιτακτική μετά τη νέα καταδίκη της Ελληνικής Δημοκρατίας με την απόφαση της

21.12.2010, Βασίλειος Αθανασίου κ.λπ. (50973/08), που αποτελεί την πρώτη πιλοτική απόφαση (*pilot judgment*) για την Ελλάδα, με την οποία διατυπώνονται κρίσεις για την επίλυση του υπό εξέταση γενικότερου ζητήματος⁸. Εν προκειμένω, η δίκη ενώπιον των διοικητικών δικαστηρίων για την επιδίκαση ενός επιδόματος σε πρώην στρατιωτικούς διήρκεσε περίπου δεκατέσσερα έτη, εκ των οποίων σχεδόν επτά ενώπιον του Συμβουλίου της Επικρατείας. Το ΕΔΔΑ δεν περιόρισε την κρίση του στην επίδικη διαφορά, αλλά τόνισε ότι η κατάσταση που επικρατεί στη διοικητική δικαιοσύνη, περιλαμβανομένου και του Συμβουλίου της Επικρατείας, όσον αφορά τις υπερβολικές καθυστερήσεις αποτελεί συστημικό πρόβλημα της ελληνικής έννομης τάξης. Ανέφερε χαρακτηριστικά ότι κατά τη δεκαετία 1999-2009 εκδόθηκαν περίπου 300 αποφάσεις σχετικά με την παραβίαση του ευλόγου χρόνου της διαδικασίας ενώπιον των ελληνικών δικαστηρίων, η πλειονότητα των οποίων αφορούσε τα διοικητικά δικαστήρια (σκέψη 36), ενώ οι 100 από τις 200 συναφείς υποθέσεις που εκκρεμούν εν προκειμένω ενώπιόν του αφορούν ομοίως τα δικαστήρια αυτά (σκέψη 51). Επισημάνε μάλιστα ότι οι σημαντικές και επαναλαμβανόμενες καθυστερήσεις είναι ικανές να κλονίσουν την εμπιστοσύνη των πολιτών στην αποτελεσματικότητα του δικαστικού συστήματος. Η υπερβολική διάρκεια της ένδικης διαδικασίας -άνω των δέκα ετών για τους τρεις βαθμούς δικαιοδοσίας- μπορεί να θεωρηθεί ως αρνησιδικία, η οποία προσβάλλει και το δικαίωμα πρόσβασης σε δικαστήριο (σκέψη 52). Περαιτέρω, το ΕΔΔΑ δεν περιορίστηκε στη διάγνωση του προβλήματος αλλά επέβαλε στο ελληνικό κράτος την υποχρέωση να λάβει γενικά μέτρα προκειμένου να το αντιμετωπίσει, ειδικότερα δε να υιοθετηθεί εντός έτους αποτελεσματικό ένδικο βοήθημα το οποίο θα καθιστά δυνατή την αποζημίωση των πολιτών από τα ελληνικά δικαστήρια για τις υπερβολικές καθυστερήσεις σε διοικητικές δίκες. Τόνισε επίσης ότι η αποτελεσματικότερη λύση θα ήταν η πρόβλεψη ενδίκου βοηθήματος προληπτικού χαρακτήρα που θα παρείχε τη δυνατότητα επιτάχυνσης της διαδικασίας προκειμένου να αποτραπεί η υπερβολική της διάρκεια. Χωρίς να συμμορφωθεί πλήρως με τις συστάσεις αυτές, ο Ν 4055/2012, «Δίκαιη δίκη και εύλογη διάρκεια αυτής», περιέλαβε,

4. AJDA 11/2008, σ. 597, note N. Albert, ΘΠΔΔ 4/2008, 484, παρ. Β. Ανδρουλάκη.

5. AJDA 29/2008, σ. 1593, chron. E. Geffray/S.-J. Liéber.

6. AJDA 2006, σ. 589, chron. C. Landais/F. Lenica, RFDA 2006, σ. 299, προτάσεις Y. Struillou. Βλ. J. Courtial, La responsabilité du fait de l'activité des juridictions de l'ordre administratif: un droit sous influence européenne, AJDA 2004, σ. 423· F. Rolin, Le coût du retard à juger devant les juridictions administratives; l'arrêt qui valait un milliard d' euros, AJDA 2004, σ. 2145.

7. Βλ., ενδεικτικά, Α. Γέροντα, Ελλείμματα δικαστικής προστασίας, Διδικ 1996, 554· Α. Καϊδατζή, Η επίδραση της ΕΣΔΑ στο ελληνικό δημόσιο δίκαιο, ΕΔΔΔ 1999, 20 (35)· Δ. Καλδή, Το οξύ πρόβλημα της υπερβολικής βραδύτητας απονομής της διοικητικής δικαιοσύνης, ΔΦΝ 1997, 1667· Χ. Μουκίου, Περί της ταχύτητας στην απονομή της δικαιοσύνης Η «ταχεία» δίκη ως «δίκαιη» δίκη υπό το φως της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, ΕφημΔΔ 5/2011, σ. 716· Κ. Ρέμελη, Το δικαίωμα εύλογης διάρκειας της διοικητικής διαδικασίας στο δίκαιο της ΕΣΔΑ, Χαριστήριο Λ. Θεοχαρόπουλου/Δ. Κοντόγιωργα-Θεοχαροπούλου, 2009, III, σ. 511.

8. Βλ. αναλυτικά για την έννοια: ECHR/CEDH, *The Pilot-Judgment Procedure* (Information note issued by the Registrar). Βλ. συναφώς, Στ. Θάνου (σχόλιο), Η αρχή της «εύλογης προθεσμίας» και το δικαίωμα πραγματικής προσφυγής ενώπιον εθνικής αρχής κατά την ΕΣΔΑ (ΕΔΔΑ 50973/08, 21.12.2010, Βασίλειος Αθανασίου και λοιποί κατά Ελλάδας), ΕφημΔΔ 2/2011, σ. 227.

στο μέρος Γ (Διοικητική Δίκη), ένα κεφάλαιο Δ', με τίτλο: Δίκαιη ικανοποίηση των διαδικιών λόγω υπέρβασης της εύλογης διάρκειας της διοικητικής δίκης και αίτηση επιτάχυνσης» (άρθρα 53-60), όπου προβλέπονται η διαδικασία και τα αρμόδια όργανα για την εξέταση της σχετικής αίτησης που στρέφεται κατά του Ελληνικού Δημοσίου. Ο νόμος καθιερώνει την αίτηση δίκαιης ικανοποίησης (εύλογης αποκατάστασης) των διαδικιών για υπέρβαση της εύλογης διάρκειας της διοικητικής δίκης, η οποία εξετάζεται από μονομελείς συνθέσεις δικαστών του δικαστηρίου το οποίο εξέδωσε την απόφαση επί της δίκης για την οποία προβάλλονται αιτιάσεις περί υπέρβασης της εύλογης διάρκειάς της. Ρυθμίζονται διεξοδικά η διαδικασία, τα κριτήρια επιδίκασης δίκαιης ικανοποίησης και η εκτέλεση της απόφασης. Ήδη έχουν εκδοθεί πολλές αποφάσεις τέτοιων σχηματισμών, ιδίως του Συμβουλίου της Επικρατείας, που διευκρινίζουν σημαντικές πτυχές του οικείου ενδίκου βοηθήματος⁹.

3. Στο πεδίο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, στην περίπτωση της υπέρβασης της εύλογης διάρκειας της δίκης, ασκείται αγωγή αποζημίωσης κατά της ίδιας της Ένωσης, ενώ η υπέρβαση αυτή δεν επηρεάζει το κύρος της δικαστικής απόφασης της οποίας η έκδοση καθυστέρησε. Ενδιαφέρον παρουσιάζουν η νομική θεμελίωση της λύσης (II) και οι πρακτικές λεπτομέρειες της εφαρμογής της (III)¹⁰. Για την αποτίμηση της λύσης αυτής, είναι χρήσιμη και η υπόμνηση της αρχικής νομολογιακής προσέγγισης (I).

I. Η αρχική νομολογία: η υπέρβαση της εύλογης διάρκειας της δίκης ως λόγος αναίρεσης της σχετικής απόφασης

4. Για λόγους οικονομίας της διαδικασίας και προκειμένου να εξασφαλιστεί άμεση και αποτελεσματική θεραπεία της διαδικαστικής πλημμέλειας που έγκει-

ται στην υπερβολική διάρκεια της διαδικασίας ενώπιον του Πρωτοδικείου των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων (ΠΕΚ), το Δικαστήριο δέχθηκε, με την απόφαση *Baustahlgewebe* κατά Επιτροπής, ότι μπορούσε να αντληθεί από αυτή λόγος αναίρεσης της απόφασης του ΠΕΚ και, συνεπώς, προέβη σε μείωση του ποσού του επιβληθέντος με αυτή προστίμου (A). Στη συνέχεια, πάντως, με την απόφαση *Der Grüne Punkt – Duales System Deutschland* κατά Επιτροπής, άμβλυσε την ανωτέρω κρίση, δεχόμενο ότι η υπέρβαση της εύλογης διάρκειας της δίκης οδηγεί στην αναίρεση της αναιρεσιβαλλόμενης απόφασης μόνον όταν υφίστανται ενδείξεις ότι η υπερβολική διάρκεια της διαδικασίας ενώπιον του ΠΕΚ επηρέασε την επίλυση της διαφοράς (B).

A. Η απόφαση *Baustahlgewebe* και η παγίωση της σχετικής νομολογίας

5. Το Δικαστήριο ασχολήθηκε με το ζήτημα των συνεπειών μιας υπερβολικά μακράς ένδικης διαδικασίας ενώπιον του ΠΕΚ στην απόφαση της 17ης Δεκεμβρίου 1998, C-185/95 P, *Baustahlgewebe* κατά Επιτροπής¹¹. Υπενθύμισε, κατ'αρχάς, ότι η γενική αρχή του κοινοτικού δικαίου κατά την οποία κάθε πρόσωπο έχει δικαίωμα για μια δίκαιη δίκη, αρχή που εμπνέεται από τα θεμελιώδη δικαιώματα που καθιερώνει η ΕΣΔΑ¹², και, ειδικότερα, το δικαίωμα για μια δίκη εντός εύλογης προθεσμίας, έχει εφαρμογή στο πλαίσιο ένδικης προσφυγής κατά απόφασης της Επιτροπής επιβάλλουσας σε επιχείρηση πρόστιμα λόγω παράβασης του δικαίου του ανταγωνισμού¹³. Δεν υιοθέτησε, πάντως, τις προτάσεις του γενικού εισαγγελέα Ph. Léger, ο οποίος έβλεπε στην αγωγή αποζημίωσης το κατάλληλο ένδικο βοήθημα για την προστασία της αναιρεσιβότου οικονομίας της διαδικασίας και προκειμένου να εξασφαλιστεί άμεση και αποτελεσματική θεραπεία κατά μιας τέτοιας διαδικαστικής πλημμέλειας (δηλαδή της διάρκειας της διαδικασίας ενώπιον του Πρωτοδικείου πέραν του επιβαλλόμενου εύλογου χρόνου), ο λόγος αναίρεσης που αντλείται από την υπερβολική διάρκεια της διαδικασίας πρέπει να κριθεί βάσιμος προς εξαφάνιση της αναιρεσιβαλλόμενης απόφασης, στο μέτρο που αυτή καθορίζει το ύψος του επιβληθέντος στην

9. Βλ. σχετικό αφιέρωμα στο τεύχος ΘΠΔΔ 8-9/2013: Δ. Ράικος, Δίκαιη ικανοποίηση των διαδικιών λόγω υπέρβασης της εύλογης διάρκειας της διοικητικής δίκης, σ. 693, και ακόλουθη νομολογία: Κριτήρια εκτίμησης εύλογης χρονικής διάρκειας διοικητικής δίκης: ΣτΕ 4467/2012 Τμ. Γ' (σ. 792) μη εφαρμογή άρθρων 53-58 Ν 4055/2012 σε μη αστικές ή ποινικές φύσης υποθέσεις - Δικαίωμα ιθαγένειας: ΣτΕ 1/2013 Τμ. Δ' (σ. 797) διεύρυνση πεδίου εφαρμογής άρθρ. 6 παρ. 1 ΕΣΔΑ - επιδίκαση «επαρκούς» αποζημίωσης: προθεσμία άσκησης αίτησης για δίκαιη ικανοποίηση - αφετήριο σημείο: ΣτΕ 1856/2013 Τμ. Δ' (σ. 804) περισσότεροι αιτούντες τη δίκαιη ικανοποίηση - καταβολή παραβόλου: ΣτΕ 3017/2013 Τμ. Στ' (σ. 805).

10. Βλ. διεξοδικά L. Idot, *Durée excessive de la procédure devant le Tribunal, Europe* 2014 janvier Com. n° 1 σ. 36 και J.-Cl. Bonichot, *La réparation de délai excessif de jugement devant les juridictions de l'Union*, note, AJDA 12/2014, σ. 683 (685).

11. Συλλογή 1998, σ. I-8417.

12. Βλ., ιδίως, γνωμοδότηση 2/94, της 28ης Μαρτίου 1996, Συλλογή 1996, σ. I-1759, σκέψη 33, και απόφαση της 29ης Μαΐου 1997, C-299/95, *Kremzow*, Συλλογή 1997, σ. I-2629, σκέψη 14.

13. Σκέψη 21 της απόφασης *Baustahlgewebe*.

αναιρεσείουσα προστίμου¹⁴. Το Δικαστήριο διευκρίνισε, πάντως, ότι, ελλείψει οποιασδήποτε ένδειξης ότι η διάρκεια της διαδικασίας είχε επίπτωση στην επίλυση της διαφοράς, ο λόγος αυτός δεν μπορεί να έχει ως αποτέλεσμα την εξαφάνιση της αναιρεσιβλητότητας απόφασης στο σύνολό της¹⁵. Στη συνέχεια, το Δικαστήριο παγίωσε την προσέγγιση αυτή απορρίπτοντας επανειλημμένως λόγους αντιλούμενους από τη μη τήρηση της εύλογης διάρκειας της δίκης, με το αιτιολογικό ότι η διάρκεια της διαδικασίας ήταν δικαιολογημένη από την περιπλοκότητα της υπόθεσης και παρέχοντας συγκεκριμένες ενδείξεις συναφώς, καθόσον επισήμανε, στο πλαίσιο των σχετικών υποθέσεων, ότι είχαν υποβληθεί στο Πρωτοδικείο χιλιάδες έγγραφα, ότι υπήρξε αμφισβήτηση ως προς το υποστατό πολλών από τα πραγματικά περιστατικά, ότι εμπλέκονταν πολλές επιχειρήσεις και ότι κατέστη αναγκαία η χρήση πολλών γλωσσών διαδικασίας¹⁶.

6. Όσον αφορά το Πρωτοδικείο (νυν Γενικό Δικαστήριο, ΓεΔΕΕ), φυσικά ακολούθησε τη νομολογιακή γραμμή του Δικαστηρίου, αναγνωρίζοντας ότι είχε το ίδιο αρμοδιότητα να αντλήσει τις συνέπειες της καθυστέρησής του στην επίλυση της διαφοράς και μειώνοντας, συνακολούθως, το πρόστιμο στο πλαίσιο της πλήρους δικαιοδοσίας του κατά τη λήξη της ίδιας της υπερβολικά μακράς διαδικασίας¹⁷.

14. Σκέψη 48 της απόφασης *Baustahlgewebe*.

15. Σκέψη 49 της απόφασης *Baustahlgewebe*.

16. ΔΕΚ της 15ης Οκτωβρίου 2002, C-238/99 P, *Limburgse Vinyl Maatschappij*, Συλλογή 2002, σ. I-8375, της 2ας Οκτωβρίου 2003, C-194/99 P, *Thyssen Stahl*, Συλλογή 2003, σ. I-10821, της 25ης Ιανουαρίου 2007, C-403/04 P, *Sumitomo Metal Industries Ltd*, Συλλογή 2007, σ. I-729.

17. ΓεΔΕΕ της 2ας Ιουνίου 2012, T-214/06, *Imperial Chemical Industries*: «αν διαπιστωθεί εν προκειμένω παραβίαση της αρχής της εύλογης διάρκειας, συνυπολογιζομένης της διάρκειας της ένδικης διαδικασίας ενώπιον του ΓεΔΕΕ, το ΓεΔΕΕ θα μπορούσε να υποχρεώσει την προσφεύγουσα να καταβάλει ένα ποσό από το οποίο θα μπορούσε ενδεχομένως να αφαιρεθεί μια εύλογη χρηματική ικανοποίηση λόγω της υπερβολικής διάρκειας της διαδικασίας.... Η άσκηση της πλήρους δικαιοδοσίας κατά τον τρόπο αυτό καθίσταται επιτακτική ιδίως για λόγους οικονομίας της διαδικασίας και προκειμένου να εξασφαλιστεί η άμεση και αποτελεσματική θεραπεία μιας τέτοιας παραβίασεως της αρχής της εύλογης διάρκειας.... Κατά συνέπεια, το ΓεΔΕΕ είναι εν προκειμένω αρμόδιο να αποφανθεί επί του αιτήματος που ρητώς υπέβαλε η προσφεύγουσα για μείωση του προστίμου λόγω υπερβολικής διάρκειας της διαδικασίας, συνυπολογιζομένης της διάρκειας της ενώπιον του δικαστηρίου» (σκέψεις 294-296). Στην αυτή αυτή, πάντως, το ΓεΔΕΕ έκρινε ότι η διάρκεια της ενώπιον του δικαστηρίου δεν ήταν υπερβολική, λαμβανομένης υπόψη της περιπλοκότητας της υπόθεσης.

7. Περαιτέρω, το Δικαστήριο επιβεβαίωσε¹⁸ τη νομολογία του Πρωτοδικείου ότι η απαίτηση τήρησης εύλογης διάρκειας αφορά και την ίδια την Επιτροπή κατά την έκδοση των αποφάσεων στον τομέα του ανταγωνισμού, εφόσον πρόκειται για γενική αρχή του δικαίου [σήμερα δε για δικαίωμα που κατοχυρώνεται ρητά στο άρθρο 41 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ και διακρίνεται από την υποχρέωση του δικαστή να αποφανθεί εντός ευλόγου χρόνου], χωρίς να χρειάζεται να αποφανθεί ως προς το αν μια τέτοια διοικητική διαδικασία εμπίπτει ή όχι στο πεδίο εφαρμογής του άρθρου 6 της ΕΣΔΑ. Πάντως, η υπέρβαση του εύλογου χρόνου κατά τη διοικητική διαδικασία δεν επηρεάζει την ίδια τη νομιμότητα της απόφασης της Επιτροπής, εκτός αν αυτή είχε συνέπειες στον σεβασμό των δικαιωμάτων άμυνας ή, γενικώς, στο περιεχόμενο της απόφασης που εκδόθηκε, οπότε, με την εξαίρεση της περίπτωσης αυτής, η κύρωση πρέπει να αναζητηθεί στην ευθύνη της Κοινότητας/Ενωσης προς αποζημίωση, με την άσκηση της σχετικής αγωγής. Εν προκειμένω, είναι αλυσιστελής και ο ισχυρισμός περί του ενδεχόμενου υπερβολικού χαρακτήρα της διάρκειας της ενώπιον του Πρωτοδικείου διαδικασίας, εφόσον η διάρκεια αυτή δεν είναι ικανή να θίξει τη νομιμότητα της απόφασης που το Πρωτοδικείο καλείται να ελέγξει¹⁹. Κατά τα λοιπά, η Επιτροπή αντλεί η ίδια τις συνέπειες της μακράς διάρκειας της διοικητικής διαδικασίας, μειώνοντας το ποσό του προστίμου που επιβλήθηκε²⁰.

8. Επισημαίνεται ότι το Δικαστήριο αρνήθηκε ρητώς να αποφανθεί επί του ζητήματος αν, και, εφόσον συντρέχει περίπτωση, υπό ποιες προϋποθέσεις η παραβίαση της αρχής της εύλογης διάρκειας μπορεί να διαπιστωθεί, κατόπιν συνολικής εκτίμησης της όλης διάρκειας της διοικητικής διαδικασίας ενώπιον της Επιτροπής και των δικαστικών διαδικασιών, περιλαμβανομένης και της τελικής διαδικασίας, επί αναιρέσεως ενώπιον του Δικαστηρίου. Ειδικότερα, έκρινε ότι, έστω και αν υποτεθεί ότι η εξέταση του λόγου που αντλείται από

18. Βλ. προαναφερθείσα ΔΕΚ της 15ης Οκτωβρίου 2002, C-238/99 P, *Limburgse Vinyl Maatschappij*.

19. ΠΕΚ της 30ής Απριλίου 2009, T-18/03, *CD-Contact Data*, Συλλογή 2009, σ. II-1021, σκέψη 131.

20. ΔΕΚ της 21ης Σεπτεμβρίου 2006, C-113/04 P, *Technische Unie κατά Επιτροπής*, Συλλογή 2006, σ. I-8831, σκέψεις 202-204, ΓεΔΕΕ της 16ης Ιουνίου 2011, T-235/07, *Bavaria NV*, Συλλογή 2011, σ. II-3229, σκέψη 338: «Η υπέρβαση της εύλογης προθεσμίας δύναται να αποτελέσει βάση της απόφασεως της Επιτροπής να μειώσει δικαίως το ποσό του προστίμου, δεδομένου ότι η δυνατότητα της μειώσεως αυτής εντάσσεται στο πλαίσιο της ασκήσεως των προνομίων της».

την παραβίαση της αρχής της εύλογης διάρκειας επιβάλλει όχι μόνον τη χωριστή εξέταση κάθε διαδικαστικής φάσης, αλλά και εκτίμηση του συνόλου που συνίσταται από τη διοικητική διαδικασία και τις ενδεχόμενες δικαστικές διαδικασίες, θα πρέπει να διαπιστωθεί, στην προκειμένη περίπτωση, ότι η αρχή της εύλογης διάρκειας δεν παραβιάστηκε, παρά την εξαιρετική διάρκεια της χρονικής περιόδου που παρήλθε μεταξύ της έναρξης της διοικητικής διαδικασίας και της παρούσας απόφασης, λόγω της περιπλοκότητας των υποθέσεων²¹. Δεδομένου, πάντως, ότι το ΕΔΔΑ αλλά και το γαλλικό Conseil d'Etat λαμβάνουν ως σημείο αφετηρίας, στον φορολογικό τομέα, την ημερομηνία άσκησης της ενδικοφανούς προσφυγής, πράγμα που μάλλον ισχύει για όλες τις ενδικοφανείς προσφυγές, θα μπορούσε να θεωρηθεί σκόπιμη η υιοθέτηση της ίδιας λύσης και στο πλαίσιο του ενωσιακού δικαίου, οσάκις η προσφυγή στην Επιτροπή είναι αναγκαία προϋπόθεση του ένδικου βοηθήματος.

Β. Η απόφαση Der Grüne Punkt και η μεταστροφή της νομολογίας

9. Η απόφαση της 16ης Ιουλίου 2009, C-385/07, Der Grüne Punkt - Duales System Deutschland GmbH²² σηματοδοτεί ουσιώδη παρέκκλιση από την ανωτέρω νομολογία. Το Δικαστήριο δέχθηκε ότι, παρά το γεγονός ότι η μη τήρηση εύλογης διάρκειας για την έκδοση δικαστικής απόφασης συνιστά διαδικαστική παρατυπία, «[σ]τον βαθμό που ουδεμία ένδειξη υφίσταται δυνάμει να οδηγήσει στο συμπέρασμα ότι η μη τήρηση εύλογης προθεσμίας για την έκδοση δικαστικής απόφασης είχε ενδεχομένως επίπτωση επί της λύσης της διαφοράς, η αναίρεση της αναρριβωμένης απόφασης δεν θα αποτελούσε τρόπο θεραπείας της προσβολής της αρχής περί αποτελεσματικής ένδικης προστασίας στην οποία υπέπεσε το Πρωτοδικείο»²³. Πράγματι, λαμβάνοντας υπόψη την ανάγκη να γίνεται σεβαστό το κοινοτικό δίκαιο περί ανταγωνισμού, το Δικαστήριο δεν μπορεί να επιτρέψει, αποκλειστικά και μόνο για τον λόγο της μη τήρησης εύλογης προθεσμίας έκδοσης δικαστικής απόφασης, στον αναιρεσείοντα να θέσει υπό αμφισβήτηση το ότι υφίσταται παράβαση, όταν οι λόγοι της αναίρεσης που βάλλουν κατά των διαπιστώσεων στις οποίες προέβη το Πρωτοδικείο επί του ζητήματος της εν λόγω παράβασης και της συναφούς διοικητικής διαδικασίας

απορρίφθηκαν στο σύνολό τους ως αβάσιμοι. Αντιθέτως, όπως υπογράμμισε και ο γενικός εισαγγελέας Yves Bot, «η εκ μέρους του Πρωτοδικείου μη τήρηση εύλογης προθεσμίας έκδοσης δικαστικής απόφασης μπορεί να δώσει λαβή σε αξίωση καταβολής αποζημίωσης δυνάμει αγωγής ασκούμενης κατά της Κοινότητας στο πλαίσιο των άρθρων 235 ΕΚ και 288, δεύτερο εδάφιο, ΕΚ»²⁴. Επισημαίνεται ότι στην εν λόγω υπόθεση κατάχρησης δεσπόζουσας θέσης, η αναιρεσείουσα εταιρία δεν καταδικάστηκε σε πρόστιμο, αλλά υποχρεώθηκε από την Επιτροπή, της οποίας την απόφαση προσέβαλε, να τροποποιήσει τις συμβάσεις με τους πελάτες της.

10. Την ανωτέρω προσέγγιση, που υιοθέτησε με λακωνική αιτιολογία το Δικαστήριο στην απόφαση Der Grüne Punkt, επιβεβαιώνουν και διευκρινίζουν οι αποφάσεις της 26ης Νοεμβρίου 2013.

II. Η νέα νομολογιακή προσέγγιση

11. Οι διευκρινίσεις που παρέσχε το Δικαστήριο με τις αποφάσεις της 26ης Νοεμβρίου 2013 αφορούν τόσο τη νομική θεμελίωση της λύσης που υιοθέτησε όσο και τις συνέπειες που απορρέουν από αυτή. Πρόκειται για προσέγγιση συναφή προς τη νομολογία Magiera με την οποία η δικαιοδοτική ολομέλεια του Conseil d'Etat διασφάλισε στο γαλλικό δημόσιο δίκαιο την αποτελεσματικότητα του κανόνα της εύλογης διάρκειας της δίκης. Είναι ενδιαφέρον το ότι το Δικαστήριο επιβεβαιώνει ρητά, στο σκεπτικό της απόφασής του, τη μεταστροφή της νομολογίας του. Επισημαίνει, πράγματι, ότι σε αντιδιαστολή προς την υπόθεση Der Grüne Punkt, επελήφθη, όπως στην υπόθεση Baustahlgewebe, προσφυγής κατά απόφασης που επιβάλλει πρόστιμο στον τομέα του ανταγωνισμού. Τονίζει, πάντως, ότι η αγωγή αποζημίωσης, εφόσον μπορεί να καλύψει όλες τις περιπτώσεις υπέρβασης της εύλογης διάρκειας της δίκης, συνιστά «αποτελεσματικό και γενικής εφαρμογής μέσο επανόρθωσης που παρέχει τη δυνατότητα να προβληθεί η παράβαση αυτή και να συναχθούν οι εντεύθεν συνέπειες».

Α. Το νομικό έρεισμα της νέας λύσης: το άρθρο 47 του Χάρτη

12. Το έρεισμα της νέας νομολογιακής προσέγγισης δεν αλλάζει ουσιωδώς. Πράγματι, μολονότι ο κανόνας της εύλογης διάρκειας της δίκης κατοχυρώνεται σήμερα ρητά στο άρθρο 47 του Χάρτη των Θεμελιω-

21. ΔΕΚ της 15ης Οκτωβρίου 2002, C-238/99 P, Limburgse Vinyl Maatschappij, προπαρατεθείσα, σκέψεις 229 επ.

22. Συλλογή 2009, σ. I-6155.

23. Σκέψη 193 της απόφασης Der Grüne Punkt.

24. Σκέψη 195 της απόφασης Der Grüne Punkt.

δών Δικαιωμάτων της ΕΕ²⁵, περιλαμβανόταν ήδη στο πρωτογενές δίκαιο ως γενική αρχή του κοινοτικού δικαίου. Ειδικότερα, η μη τήρηση των απαιτήσεων σχετικά με την εύλογη διάρκεια της δίκης που προβλέπει η ως άνω διάταξη στοιχειοθετεί κατάφωρη παραβίαση εκ μέρους θεσμικού οργάνου της Ένωσης κανόνα δικαίου ο οποίος σκοπό έχει την απονομή δικαιωμάτων στους ιδιώτες²⁶. Επιβάλλεται, πάντως, η παρατήρηση ότι το πεδίο εφαρμογής του είναι γενικό και δεν περιορίζεται απλώς, όπως στην περίπτωση του άρθρου 6 της ΕΣΔΑ, στα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις αστικής φύσης και στο βάσιμο ποινικών κατηγοριών, πράγμα που καταδεικνύει, μεταξύ άλλων, τον σύγχρονο χαρακτήρα του Χάρτη σε σχέση με την ΕΣΔΑ. Επί της βάσης αυτής, το ΔΕΕ αναζήτησε το αποτελεσματικό μέσο ένδικης προστασίας «το οποίο να παρέχει κατάλληλη επανόρθωση για την υπέρβαση της εύλογης διάρκειας της δίκης», όπως απαιτεί η απόφαση Kudla κατά Πολωνίας του ΕΔΔΑ²⁷.

13. Εν προκειμένω, ήταν δύσκολο για το Δικαστήριο να εντοπίσει τις γενικές αρχές που ήταν κοινές στα κράτη μέλη, καθόσον οι λύσεις διαφέρουν ουσιαστικά ανάλογα με τους τομείς του δικαίου, όπως είχε ήδη επισημάνει ο γενικός εισαγγελέας Ph. Léger στις προτάσεις του στην υπόθεση Baustahlgewebe. Η γενική εισαγγελέας El. Sharpston υπενθυμίζει ότι το Δικαστήριο κάλεσε τα 27 κράτη μέλη, το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και το Συμβούλιο να διατυπώσουν εγγράφως τις απόψεις τους σχετικά με τις προσεγγίσεις που έγιναν δεκτές στις αποφάσεις Baustahlgewebe και Der Grüne Punkt, αντιστοίχως. Επτά κράτη μέλη δήλωσαν την προτίμησή τους υπέρ της πρώτης, τρία τάχθηκαν υπέρ της δεύτερης και έξι κράτη μέλη δεν εξέφρασαν προτίμηση. Το Συμβούλιο προέκρινε την προσέγγιση της απόφασης Baustahlgewebe, αναγνωρίζοντας όμως ότι τα δύο μέσα ένδικης προστασίας συνυπάρχουν και ότι κανένα εξ αυτών δεν είναι τέλειο. Το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο έκρινε προτιμότερη την προσέγγιση που έγινε δεκτή με την απόφαση Der Grüne Punkt²⁸.

14. Η ευθύνη είναι αντικειμενική όπως και στο γαλλικό δίκαιο. Η απλή διαπίστωση υπέρμετρης διάρκειας της δίκης σε σχέση με τα χαρακτηριστικά της υπόθεσης συνεπάγεται την ανόρθωση της ζημίας που προσκλήθηκε. Δεν συντρέχει λόγος, προκειμένου να διασφαλισθεί η εν λόγω πτυχή της δικαστικής προστασίας (η ταχύτητα), να στιγματισθεί η συμπεριφορά των αρμοδίων υπαλλήλων ή των μελών των δικαστηρίων, οι οποίοι, στην πλειονότητα των περιπτώσεων, δεν έχουν τη δυνατότητα δραστικών παρεμβάσεων. Το Δικαστήριο έχει προτείνει προ πολλού την αύξηση του αριθμού των δικαστών του Γενικού Δικαστηρίου, αλλά τα κράτη μέλη δεν έχουν απαντήσει θετικά, καθόσον δεν έχουν καταλήξει σε συμφωνία ως προς τις συνθήκες επιλογής τους.

Β. Οι συνέπειες της νέας λύσης

15. Η παράβαση του κανόνα της εύλογης διάρκειας της δίκης δεν ασκεί επιρροή στη νομιμότητα της εκδοθείσας δικαστικής απόφασης. Ο σχετικός λόγος αναίρεσης προβάλλεται αθυσιτελώς. Το αντίθετο θα ίσχυε μόνον εάν η υπέρβαση της διάρκειας είχε επιπτώσεις στο περιεχόμενο της απόφασης του Γενικού Δικαστηρίου. Περαιτέρω, η υπέρμετρη διάρκεια της δίκης δεν συνεπάγεται, στον τομέα του δικαίου του ανταγωνισμού, την ακύρωση ή τη μείωση του προστίμου, ούτε από το Γενικό Δικαστήριο ούτε από το Δικαστήριο στο πλαίσιο αίτησης αναίρεσης. Η διαπίστωση αποκλειστικά και μόνο της υπέρβασης της εύλογης διάρκειας της δίκης δεν μπορεί να θέτει υπό αμφισβήτηση το βάσιμο της εκτίμησης περί στρέβλωσης του ανταγωνισμού και περί των συνεπειών που πρέπει να αντληθούν από την εν λόγω στρέβλωση (δηλαδή των κυρώσεων).

16. Η αγωγή αποζημίωσης είναι αγωγή του κοινού δικαίου και πρέπει να ασκηθεί ενώπιον του αρμοδίου για το εν λόγω ένδικο βοήθημα δικαστή. Επομένως, σε αντιδιαστολή με την ανάληψη του γενικού εισαγγελέα Ph. Léger (υπόθεση Baustahlgewebe) και σύμφωνα με τις προτάσεις του Yves Bot (υπόθεση Der Grüne Punkt) και της El. Sharpston (στις σχολιαζόμενες υποθέσεις), το Δικαστήριο έκρινε ότι αίτημα με το οποίο επιδιώκεται η αποκατάσταση της ζημίας που προκλήθηκε λόγω της υπέρβασης, εκ μέρους του Γενικού Δικαστηρίου, της εύλογης διάρκειας της δίκης δεν μπορεί να προβληθεί απευθείας κατ' αναίρεση ενώπιον του Δικαστηρίου αλλά πρέπει να αχθεί ενώπιον του ίδιου του Γενικού Δικαστηρίου, κατ'εφαρμογή των άρθρων 268 ΣΛΕΕ και 340, δεύτερο εδάφιο, ΣΛΕΕ²⁹. Η λύση αυτή ισχύει και για την περίπτωση

25. Το άρθρο 47, δεύτερο εδάφιο, του Χάρτη, το οποίο αντιστοιχεί στη διάταξη 6 παρ. 1 της ΕΣΔΑ, ορίζει ότι «[κ]άθε πρόσωπο έχει δικαίωμα να δικασθεί η υπόθεσή του δίκαια, δημόσια και εντός εύλογης προθεσμίας, από ανεξάρτητο και αμερόληπτο δικαστήριο, που έχει προηγουμένως συσταθεί νομίμως».

26. ΔΕΚ της 4ης Ιουλίου 2000, C-352/98 P, Bergaderm και Goupil κατά Επιτροπής, Συλλογή 2000, σ. I-5291, σκέψη 42.

27. ΕΔΔΑ της 26ης Οκτωβρίου 2000, 31210/96.

28. Σημείο 119 των προτάσεων Sharpston στην υπόθεση C-58/12 P, Groupe Gascogne SA.

29. Σκέψη 90 της απόφασης Gascogne Sack Deutschland GmbH.

που η υπέρβαση της εύλογης διάρκειας αφορά απόφαση του Δικαστηρίου. Στη, συννηθέστερη, περίπτωση κατά την οποία πρόκειται για απόφαση του ΓεΔΕΕ, η αγωγή αποζημίωσης πρέπει να κριθεί από διαφορετικό σχηματισμό του δικαστηρίου αυτού. Άλλωστε, και στις εθνικές έννομες τάξεις είναι σύνηθες οικονομικό φαινόμενο το να αποφαινεται δικαστήριο επί των σφαλμάτων προηγούμενης κρίσης του (διόρθωση σφάλματος, αναψηλάφηση ή αναθεώρηση, αναπομπή της υπόθεσης μετά την άσκηση αναίρεσης).

17. Μολονότι ο ισχυρισμός περί υπέρβασης της εύλογης διάρκειας της δίκης εξετάζεται ενώπιον του ΓεΔΕΕ στο πλαίσιο ενδίκου βοηθήματος αγωγής αποζημίωσης, δηλαδή διαφορετικού από το κύριο ένδικο βοήθημα που τείνει στην ακύρωση της απόφασης της Επιτροπής, στη σχολιαζόμενη απόφαση το Δικαστήριο έκρινε το ίδιο ότι το ΓεΔΕΕ παρέβη την υποχρέωση περί εύλογης διάρκειας της δίκης καθόσον παρήλθαν σχεδόν έξι έτη μέχρι την εκδίκαση της υπόθεσης, στη συνέχεια όμως απέρριψε τον λόγο αυτό. Ειδικότερα, έκρινε μιν ότι κατά την ενώπιον του ΓεΔΕΕ διαδικασία παραβιάστηκε το άρθρο 47, δεύτερο εδάφιο, του Χάρτη καθόσον δεν τηρήθηκαν οι απαιτήσεις σχετικά με την εύλογη διάρκεια της δίκης, πλην όμως δέχθηκε, όπως προαναφέρθηκε, ότι το αίτημα με το οποίο επιδιώκεται η αποκατάσταση της ζημίας που προκλήθηκε λόγω της υπέρβασης, εκ μέρους του ΓεΔΕΕ, της εύλογης διάρκειας της δίκης δεν μπορεί να προβληθεί απευθείας κατ' αναίρεση ενώπιον του Δικαστηρίου αλλά πρέπει να αχθεί ενώπιον του ίδιου του ΓεΔΕΕ. Κατά συνέπεια, ο σχετικός λόγος αναίρεσης απορρίφθηκε. Είναι προφανές ότι το σχήμα αυτό (διαπίστωση της υπέρβασης της εύλογης διάρκειας της ενώπιον του ΓεΔΕΕ δίκης από το ΔΕΕ, εκδίκαση της αγωγής αποζημίωσης συναφώς από το ΓεΔΕΕ) δεν θα ακολουθείται στις μεταγενέστερες υποθέσεις. Πράγματι, απόκειται αποκλειστικά στο ΓεΔΕΕ να αποφανθεί επί του συνόλου των πτυχών των αγωγών αποζημίωσης λόγω υπέρβασης της εύλογης διάρκειας της δίκης, δηλαδή τόσο ως προς το αν υπήρξε υπέρβαση όσο και ως προς τις συνέπειές της. Το Δικαστήριο δεν μπορεί να έχει το μονοπώλιο της διαπίστωσης της υπέρβασης της εύλογης διάρκειας, εφόσον στο μέλλον το ΓεΔΕΕ θα επιλαμβάνεται των σχετικών αγωγών αποζημίωσης. Το γεγονός ότι εν προκειμένω, στις υποθέσεις *Gascoigne* και *Kendrion*, το ΔΕΕ έλαβε θέση συναφώς, πράγμα που δεν αντικατοπτρίζεται, πάντως, στο διατακτικό των αποφάσεων, οφείλεται προφανώς στη «ρυθμιστική λειτουργία» του: εφόσον άλλαζε τη νομολογία του, έκρινε σκόπιμο να προβεί το ίδιο

στην πρώτη εφαρμογή των κριτηρίων που έθεσε για να προλάβει κάθε αμφισβήτηση και να διαλύσει κάθε σχετική αμφιβολία³⁰.

III. Οι πρακτικές λεπτομέρειες εφαρμογής της νέας νομολογίας

18. Οι πρακτικές λεπτομέρειες εφαρμογής της νέας νομολογιακής προσέγγισης εμπνέονται από τη σχετική νομολογία του ΕΔΔΑ, ιδίως όσον αφορά τα κριτήρια υπέρβασης της εύλογης διάρκειας της δίκης (Α) και την αποζημίωση για την προκλήθεισα βλάβη (Β).

Α. Τα κριτήρια υπέρβασης της εύλογης διάρκειας της δίκης

19. Όσον αφορά την υπέρβαση της εύλογης διάρκειας της δίκης, λαμβάνονται υπόψη οι ιδιαίτερες περιστάσεις κάθε υπόθεσης και συνεκτιμώνται τα εξής τέσσερα κριτήρια τα οποία έχει θέσει με τη νομολογία του το ΕΔΔΑ: τα διακυβευόμενα με τη δίκη συμφέροντα του διαδίκου, την περιπλοκότητα της υπόθεσης, τη συμπεριφορά του προσφεύγοντος και τη συμπεριφορά των αρμοδίων αρχών. Το Δικαστήριο υπενθυμίζει ότι ο κατάλογος των κρίσιμων κριτηρίων δεν είναι εξαντλητικός και ότι η εκτίμηση του εύλογου χαρακτήρα της εν λόγω διάρκειας δεν απαιτεί συστηματική εξέταση των περιστάσεων της υπόθεσης υπό το πρίσμα καθενός κριτηρίου χωριστά, όταν η διάρκεια της δίκης παρίσταται δικαιολογημένη υπό το πρίσμα ενός και μόνον κριτηρίου. Έτσι, μπορεί να γίνει δεκτό ότι η περιπλοκότητα της υπόθεσης ή η κακόβουλη συμπεριφορά του προσφεύγοντος δικαιολογεί διάρκεια θεωρούμενη εκ πρώτης όψεως υπερβολικά μακρά. Διευκρινίζει, πάντως, ότι σε περίπτωση ένδικης διαφοράς σχετικά με τη στοιχειοθέτηση παραβίασης των κανόνων του ανταγωνισμού, η θεμελιώδης επιταγή της ασφάλειας δικαίου της οποίας πρέπει να απολαύουν οι επιχειρηματίες και ο σκοπός διασφάλισης της μη νόθευσης του ανταγωνισμού εντός της εσωτερικής αγοράς έχουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον όχι μόνο για τον ίδιο τον προσφεύγοντα και τους ανταγωνιστές του, αλλά και για τους τρίτους, λόγω του μεγάλου αριθμού των ενδιαφερομένων προσώπων και των διακυβευόμενων χρηματικών συμφερόντων³¹. Τέλος, είναι προφανές ότι πρέπει να ληφθούν υπόψη και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των δικαστηρίων της Ένωσης, ιδίως το γλωσσικό καθεστώς και η ανάγκη μετάφρασης στη

30. J.-Cl. Bonichot, La réparation de délai excessif de jugement devant les juridictions de l'Union, note, όπ.π., σ. 687.

31. Σκέψη 93 της απόφασης *Gascoigne Sack Deutschland GmbH*.

γαλλική γλώσσα (γλώσσα εργασίας του Δικαστηρίου) όλων των εγγράφων της διαδικασίας³².

Β. Ο προσδιορισμός της ζημίας

20. Όσον αφορά τον προσδιορισμό της ζημίας, το Δικαστήριο παραπέμπει στις γενικές αρχές που είναι κοινές στα δίκαια των κρατών μελών και στις οποίες αναφέρεται το άρθρο 340 ΣΛΕΕ. Θα πρέπει να εφαρμοστούν εκείνες που αφορούν την εκδίκηση αγωγών λόγω παρόμοιων παραβάσεων. Στο πλαίσιο αυτό, το Γενικό Δικαστήριο πρέπει ιδίως να ερευνήσει αν είναι δυνατόν να προσδιοριστεί, πέρα από την ύπαρξη περιουσιακής ζημίας, μη περιουσιακή βλάβη την οποία έχει ενδεχομένως υποστεί ο διάδικος τον οποίον θίγει η υπέρβαση της διάρκειας και η οποία θα έπρεπε, κατά περίπτωση, να ικανοποιηθεί επαρκώς³³. Θα μπορούσε να ληφθεί εν προκειμένω υπόψη το κατά πόσον θίγεται η φήμη επιχείρησης, η οποία απαλλήσσεται τελικά μετά την πάροδο πολλών ετών ένδικης διαδικασίας. Είναι προφανές ότι η προσέγγιση του Γενικού Δικαστηρίου θα είναι κατ'ανάγκη περιπτωσιολογική³⁴.

21. Με τις τρεις αποφάσεις της 26ης Νοεμβρίου 2013 το Δικαστήριο συμπληρώνει την κατασκευή του δικαίωματος πλήρους δικαστικής προστασίας που ξεκίνησε με τις αποφάσεις της 15ης Μαΐου 1986, 222/84, Johnston³⁵ και της 15ης Οκτωβρίου 1987, 222/86, Unectef κατά Heylens³⁶ και συνέχισε με την απόφαση της 13ης Μαρτίου 2007, C-432/05, Unibet³⁷. Πάντως, πρέπει ακόμη να παρασχεθούν στα δικαστήρια της Ένωσης τα μέσα που θα καταστήσουν δυνατή την εκ μέρους τους τήρηση της επιταγής της ταχείας απονομής της δικαιοσύνης, η οποία θεωρείται φυσική απαίτηση των πολιτών της Ένωσης αλλά και των επιχειρήσεων,

λαμβάνομένου μάλιστα υπόψη του οικονομικού αντικειμένου των υποθέσεων που εκκρεμούν ενώπιον του ΓεΔΕΕ, το οποίο ξεπερνά μόνο για τη Γερμανία, το ένα δισεκατομμύριο ευρώ³⁸. Όπως επισήμανε η γενική εισαγγελέας El. Sharpston, οι αρμοδιότητες του Γενικού Δικαστηρίου και συνακολούθως ο φόρτος εργασίας του δικαιοδοτικού αυτού οργάνου έχουν αυξηθεί σημαντικά με την πάροδο των ετών. Το πρόβλημα που σχετίζεται με τον αριθμό των εκκρεμών υποθέσεων ενώπιον του δικαστηρίου αυτού είναι παγκοίως γνωστό. Ζητήθηκε η αύξηση του αριθμού των δικαστών, έως τώρα χωρίς αποτέλεσμα. Ακόμη και στο πλαίσιο του υφιστάμενου καθεστώτος ανακρίπτονται ενίοτε δυσχέρειες. Ο νυν Πρόεδρος του Γενικού Δικαστηρίου επέστησε δημόσια την προσοχή στη μείωση που παρουσιάζει η παραγωγικότητα του Γενικού Δικαστηρίου οσάκις η διαδικασία αναδιορισμού των δικαστών δεν γίνεται ομαλώς (συνεκτιμωμένου του ελέγχου που ασκεί η επιτροπή του άρθρου 255 ΣΛΕΕ) και υπάρχει μακρά περίοδος αβεβαιότητας μέχρι την ημερομηνία ανανέωσης των μελών. Τα πρόσωπα που υπάγονται στη δικαιοδοσία ορισμένου κράτους μέλους έχουν δικαίωμα να προσδοκούν ότι το κράτος αυτό θα οργανώσει το εθνικό δικαστικό του σύστημα κατά επαρκή και αποτελεσματικό τρόπο, διορίζοντας δικαστές με επάρκεια προσόντων, ανανεώνοντας τη θητεία τους (υπό την προϋπόθεση ότι είναι ικανοί), προκειμένου να διατηρεί σταθερό και αποτελεσματικό δικαστικό σώμα, και παρέχοντας επαρκές διοικητικό προσωπικό. Τα πρόσωπα των οποίων οι υποθέσεις άγονται ενώπιον των δικαιοδοτικών οργάνων της Ένωσης έχουν επίσης δικαίωμα να λαμβάνονται όλα τα αναγκαία μέτρα για την προστασία του δικαιώματός τους σε δίκαιη δίκη με εύλογη διάρκεια³⁹.

Ε. Πρεβεδούρου,
Αναπληρώτρια Καθηγήτρια ΑΠΘ

32. Βλ. τη σχετική ανάλυση της γενικής εισαγγελέας El. Sharpston, σημεία 91 επ. των προτάσεων της στην υπόθεση C-58/12 P, *Groupe Gascogne SA*.

33. Σκέψη 95 της απόφασης *Gascogne Sack Deutschland GmbH*.

34. *J.-Cl. Bonichot*, La réparation de délai excessif de jugement devant les juridictions de l'Union, note όπ. n., σ. 687.

35. Συλλογή 1986, σ. 1651.

36. Συλλογή 1987, σ. 4097.

37. Συλλογή 2007, σ. I- 2271.

38. *J.-Cl. Bonichot*, La réparation de délai excessif de jugement devant les juridictions de l'Union, note όπ. n., σ. 687.

39. Σημείο 89 των προτάσεων στην υπόθεση C-58/12 P, *Groupe Gascogne SA*.

NΟΜΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΑΕΒΕ

ΑΘΗΝΑ Μαυρομικάλη 23, Τηλ.: 210 3678800 (30 γραμμές), ΑΘΗΝΑ Μαυρομικάλη 2, Τηλ.: 210 3607521,
ΠΕΙΡΑΙΑΣ Φίλωνος 107-109, Τηλ.: 210 4184212, ΘΕΣ/ΝΙΚΗ Φράγκων 1, Τηλ.: 2310 532134,
ΠΑΤΡΑ Κανάρη 28-30, Τηλ.: 2610 361600

www.nb.org • e-mail: info@nb.org